

Володимир ПРИШЛЯК (Луцьк)

**ГЕНЕРАЛЬНЕ СЛІДСТВО ПРО МАЄТНОСТІ
ПОЛТАВСЬКОГО ПОЛКУ 1729–1730 / УПОРЯД. І. БУТИЧ. –
ПОЛТАВА: ВИД-ВО “ПОЛТАВА”, 2007. – 176 с.**

Генеральне слідство про маєтності як ревізія та розмежування земельної власності було проведене у 1729–1730-х рр. в десяти полках Гетьманщини за часів Данила Апостола. Спустивши на терени козацького Гетьманату наказ “зверху”, уряд Російської імперії ставив чітку мету встановлення точного числа дворів податного населення, перевірки законності прав на маєтки козацької старшини, шляхти та православного духовенства. Опис маєтків розпочали влітку 1729 р. спеціально призначені канцеляристи, які, переїжджаючи від одного села, містечка чи міста до другого, збирали відомості від старожилів про час заснування маєтків та про їхніх давніх і теперішніх власників. Одночасно вони копіювали тексти гетьманських універсалів, жалуваних грамот, “листів” полковників, розпоряджень Генеральної військової канцелярії та Малоросійської колегії, що визначали права і форми власності, уточнювали межі земельних угідь різних осіб, монастирів, сільських громад, магістратів і т. п. Згодом зведені полкові книги Генерального слідства про маєтності звезли до гетьманської резиденції – Глухова, де у січні 1731 р. їх розглянула полкова і генеральна старшина. З цього приводу цікавим видається запис під 16 березня 1730 р. у діаріюшій Генеральної військової канцелярії за 1730 р., в якому йдеться про надісланий лист до наказного перяславського полковника, “*абы о маєтностяхъ Полку Перяславского книги апробовал., а по апробаціі служно оніє книги... присилать в Глуховъ в самой скорости*”¹. Ще один лист від 19 березня того ж року, адресований ніжинському полковникові, містив розпорядження Генеральної військової канцелярії, “*абы... с книгами о маєтностяхъ или самъ приездилъ или писара полкового з товарищи прислать в Глуховъ непремѣнно*”². У діаріюшій Генеральної військової канцелярії від 1731 р. за 19 січня також відзначено про листа до генерального обозного Якова Лизогуба з вимогою надіслати екстракт зі слідства про маєтності, а також “*присилки ведомостей о маєтностяхъ, вѣденіи подлуг присланой монаршой грамоти*”³. За цими матеріалами

¹ Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – ІР НБУВ). – Ф. І. – № 53763 (Лаз 13 2). – Арк. 276.

² Там само. – Арк. 278.

³ Там само. – Арк. 466бз., 467.

всі маєтності було поділено на розряди: рангові, приватні, ратушні й магістратські, монастирські, вільні військові та сумнівні. На основі такого поділу книги переписали і скріпили власноручними підписами. Один примірник було відіслано до Колегії іноземних справ⁴.

Відомо, що Генеральне слідство про маєтності проводилося передовсім на підставі десятого параграфу “Рішительних пунктів” 1728 р., в якому констатувалась необхідність проведення ревізії та опису всіх рангових маєтностей генеральної та загалом усієї козацької старшини, ратушевих та інших земель з метою повернення тих маєтностей, що присвоїла собі старшина⁵. Воно мало на меті не лише звичайну ревізію рангових (державних, а отже, тимчасових – “до ласки войскової”), церковних, монастирських, приватних маєтків. Передусім імперська, а заодно і гетьманська влада намагалася з його допомогою таким чином упорядкувати земельні відносини в десяти полках Гетьманщини, що в кінцевому рахунку мало посприяти поверненню до державного фонду рангових маєтностей тих маєтків, які з тих чи інших причин незаконно перейшли у приватну власність.

Ревізія землеволодіння давала гетьманові шанс припинити розбазарювання рангових володінь та поповнити державний земельний фонд. Як далекоглядний державець, гетьман Данило Апостол саме через Генеральне слідство здійснив спробу якщо не ліквідації російських маєтків на українській території, кількість яких помітно збільшилася за гетьманування

⁴ Оригінал рукопису “Генерального слідства про маєтності” 1729–1730 рр. з усіх десяти полків Гетьманщини нині зберігається в: Российский государственный архив древних актов (далі – РГАДА). – Ф. 248. – Оп. 29. – Д. 1808–1814; мікрокопія – Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДІАК України). – Ф. КМФ-7. – Оп. 2. – Спр. 1–41.

⁵ Российский государственный военно-исторический архив (далі – РГВИА). – Ф. 864. – Оп. 16. – Д. 40. – Л. 10; Российская государственная библиотека, научно-исследовательский отдел рукописей. – Ф. 159. – № 26. – Л. 70; ІР НБУВ. – Ф. VIII. – № 150. – Арк. 193 (Решеніє учиненне по его императорскаго величества Указу в верх[овн]омъ Тайном Совете на поданное Прошеніє войска Запорожского обоихъ сторон Днѣпра Гетмана г[ос]п[од]и[и]на Апостола); там само. – Ф. II. – № 5041. – Арк. 4зв.–5; опубл.: Полное собрание законов Российской империи с 1649 года. – СПб., 1831. – Т. VIII: 1728–1732. – № 5324. – С. 79; Протоколы Верховного Тайного Совета (1726–1730 года). – [СПб.,] 1880. – С. 91; *Бантыш-Каменский Д. Н.* История Малой России от водворения славян в сей стране до уничтожения гетманства. [– Репр. вид.]. – К., 1993. – С. 440; *Ригельман О. І.* Літописна оповідь про Малу Росію та її народ і козаків узагалі / Упор. П. М. Сас, В. О. Щербак. – К., 1994. – С. 630; *Яковлів А.* Українсько-московські договори в XVII–XVIII віках // Праці Українського наукового інституту. – Варшава, 1934. – Т. XIX. – Кн. 3. – С. 162; *Пришляк В.* Українська автономія і російський централізм на початку гетьманування Данила Апостола (“Пункти статейні” про нужди Малоросії та “Рішительні пункти” 1728 р.) // II Міжнар. наук. конгрес укр. істориків “Українська історична наука на сучасному етапі розвитку”. Кам’янець-Подільський, 17–18 вересня 2003 р.: Доповіді та повідомлення / Ред. Л. Винар, О. Завальнюк. – Кам’янець-Подільський; К.; Нью-Йорк; Острог, 2007. – Т. 3. – С. 173.

Івана Скоропадського та урядування Малоросійської колегії, то принаймні привести до ліквідації причин їх зростання, оскільки слідство припинило подальший перехід у приватну власність рангового земельного фонду. 18 січня 1728 р. гетьман Данило Апостол підписав у Глухові універсал про заборону росіянам на володіння в Гетьманщині ґрунтами, хуторами та іншими угіддями, згідно з імператорським указом 1727 р., в якому росіянам – всякого чину людям заборонялося в Україні купувати ґрунти, “дабы чрезъ то Малоросійскимъ обывателямъ утѣсненія не было”, а які з росіян вже на той час придбали ґрунти, тим за них відкласти гроші за купчими, хто ж купив ґрунти після указу – наказано відібрати безкоштовно⁶. Натомість універсалом від 26 березня 1729 р. гетьман змушений був, згідно з монаршою грамотою, рейментарськи наказати пожалувати маєтності, якими свого часу володіли російські резиденти й таємні радники С. Л. Вельямінов та Ф. В. Наумов у Глухівській сотні Ніжинського та Новгородській сотні Стародубського полків, новому російському радникові та резидентові, генерал-майору О. І. Шаховському⁷. Авторитетний дослідник доби Д. Апостола – Борис Крупницький (1894–1956) слушно зауважував про те, що слідство не змінило відносин на практиці, а приватизація рангових земель залишалася занадто великою спокусою для козацької старшини та упривілейованих росіян у тогочасній Гетьманщині⁸. У ЦДІАК України збереглися справи за 1730–1734 рр. про відбирання та надання генеральній, полковій та сотенній старшині на ранг у “прислушаніє” сіл із “вільних військових маєтностей”⁹. Відомий також червневий 1730 р. лист гетьмана Д. Апостола до канцлера графа Г. І. Головкина про дозвіл на відібрання маєтків від Уляни Толстої, якими заволодів її батько – колишній гетьман Іван Скоропадський¹⁰. Того ж самого 1730 р. генеральна старшина надіслала донесення гетьманові з проханням про надання на ранг маєтків із військових “свободних” маєтностей¹¹.

Ініціатором видання корпусу “Генерального слідства про маєтності” по полках став Олександр Лазаревський¹². Саме він зумів заохотити до підготовки і видання цієї інформативної пам’ятки молодих істориків Миколу Василенка (1866–1935) та Венедикта М’якотіна (1867–1937). На той час саме вони, поряд із О. Лазаревським, здійснили перші археографічні публікації

⁶ Материалы для отечественной истории / Изд. М. Судиенко. – К., 1853. – Т. I. – С. 30–31.

⁷ Там само. – С. 65–66.

⁸ *Крупницький Б.* Гетьман Данило Апостол і його доба (1727–1734). – Авґсбург, 1948. – С. 107; *його ж.* Гетьман Данило Апостол і його доба / Передм. та комент. В. М. Горобця. – К., 2004. – С. 148–149.

⁹ ЦДІАК України. – Ф. 51. – Оп. 3. – Спр. 3549. – 22 арк.

¹⁰ Там само. – Спр. 3558. – Арк. 2.

¹¹ Там само. – Спр. 3599. – Арк. 1.

¹² *Лазаревский А.* Описание Старой Малороссии. – К., 1888. – Т. I: Полк Стародубский. – С. IX.

“Генерального слідства про маєтності” по окремих полках¹³. О. Лазаревський виявив Генеральне слідство про маєтності Стародубського полку, над яким ще до Першої світової війни працював М. Василенко. Його публікацію за чернеткою, оригіналом та копією з оригіналу завершила вже донька О. Лазаревського – Катерина¹⁴.

Найдовше не виходили друком матеріали про Генеральне слідство Полтавського полку. Хоча копії Генерального слідства про маєтності Полтавського і Миргородського полків, очевидно, були у руках Катерини Лазаревської¹⁵. Про важливість цього неопублікованого історичного джерела свого часу писав Олександр Гуржій¹⁶.

¹³ Генеральное следствие о маетностях Киевского полка 1729–1730 гг. / Сообщ. Н. П. Василенко // Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца (далі – ЧИОНЛ). – К., 1892. – Кн. VI; К., 1893. – Кн. VII. – Отд. III. – С. 29–68; окремий відбиток: Генеральное следствие о маетностях Киевского полка 1729–1730 гг. / Под ред. Н. П. Василенко. – К., 1892; Генеральное следствие о маетностях Гадяцкого полка 1729–1730 гг. / Подгот. Н. Василенко; изд. Полтавского губернского статистического комитета. – Полтава, 1893; Генеральное следствие о маетностях Переяславского полка (1729–1731 г.) / Подгот. В. Мякотин // Сборник Харьковского историко-филологического общества. – Харьков, 1895. – Т. VIII. – С. 244–288; окремий відбиток: Генеральное следствие о маетностях Переяславского полка (1729–1731 г.) / Подгот. В. Мякотин. – Харьков, 1896; Генеральное следствие о маетностях Прилуцкого полка (1729–1731 гг.) / Сообщ. В. А. Мякотин // ЧИОНЛ. – К., 1896. – Кн. XI. – Отд. III. – С. 3–38; окремий відбиток: Генеральное следствие о маетностях Прилуцкого полка (1729–1731 гг.) / Сообщ. В. А. Мякотин. – К., 1896; Генеральное следствие о маетностях Нежинского полка, 1729–1730 / Под ред. Н. П. Василенко // Черниговские губернские ведомости. – 1900. – Кн. II–VIII, X–XII; й окремо в “Земском сборнике Черниговской губернии”: Генеральное следствие о маетностях Нежинского полка, 1729–1730 / Под ред. Н. П. Василенко // Материалы для истории экономического, юридического и общественного быта старой Малороссии. – Чернигов, 1901. – Вып. I. Першу частину Генерального слідства про маєтності Чернігівського полку (без документів) ще у 1892 р. опублікував О. Лазаревський: Генеральное следствие о маетностях Черниговского полка (1729–30 гг.) / Публ. А. Лазаревского // Черниговские губернские ведомости. – 1892; вона також вийшла окремим відбитком: Чернигов, 1892. Другу, основну частину публікації завершив М. Василенко: Генеральное следствие о маетностях Черниговского полка (1729–1730) // Земский сборник Черниговской губернии. – Чернигов, 1902. – Кн. V–IX і окремий відбиток; див. також: Генеральное следствие о маетностях Черниговского полка. 1729–1730 / Под ред. Н. П. Василенко // Материалы для истории экономического, юридического и общественного быта старой Малороссии. – Чернигов, 1908. – Вып. III; Генеральное следствие о маетностях Миргородского полка / Под ред. В. Барвинского // Труды Полтавской ученой архивной комиссии. – Полтава, 1912. – Вып. IX.

¹⁴ Генеральне слідство про маєтності Стародубського полку / Упор. К. Лазаревська // Український архів. – К., 1929. – Т. I, із переднім словом М. Грушевського (с. III–IV); Генеральне слідство про маєтності Лубенського полку / Упор. К. Лазаревська // Там само. – К., 1931. – Т. IV.

¹⁵ ІР НБУВ. – Ф. X. – № 8475–8476.

¹⁶ Гуржій А. И. Эволюция феодальных отношений на Левобережной Украине в первой половине XVIII в. – К., 1986. – С. 15.

Матеріали про Полтавський полк Іван Бутич зібрав і підготував до друку ще в середині 1990-х рр.¹⁷. Вийшла друком і його стаття про гетьмана Данила Апостола¹⁸. Нарешті, на зламі 2007–2008 рр., ця праця із його ж передмовою під егідою рідного дітища – Інституту української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України була опублікована у рідному краї – славній Полтаві. На превеликий жаль, у травні 2007 р. Іван Бутич відійшов у вічність, так і не дочекавшись виходу книги у світ. Виданню передує разом зі світлиною Івана Бутича проникливе передне слово про упорядника, з яким із великою повагою та з благородних земляцьких почувань звернувся до читача його молодший послідовник, талановитий архівіст, заступник директора Державного архіву Полтавської області, зрештою, літературний і технічний редактор книги Тарас Пустовіт.

Переконливою і надзвичайно цікавою вийшла авторська археографічна передмова І. Бутича. Досвідчений археограф не лише із тонким знанням справи уміло “розкрутив” історіографію та специфіку видань Генерального слідства по всіх полках, а й логічно простежив непростий шлях тексту Генерального слідства про маєтності Полтавського полку до теперішнього друку. З першого рядка передмови упорядник слушно зауважив, що до остаточної ліквідації Гетьманщини – майже до кінця XVIII ст. слідство залишалося правовим документом¹⁹. Текст слідства подано у виданні за мікрокопією ЦДІАК України з оригіналу офіційної книги, що зберігається у РГАДА у Москві, яка в лютому 1731 р. за власноручними підписами полкової старшини була надіслана Генеральною військовою канцелярією до Колегії іноземних справ²⁰.

Генеральне слідство про маєтності Полтавського полку включає опис сіл (власницьких, монастирських, рангових, сумнівних, вільних військових, сіл, що в роздачі) та сотенних міст Полтавського полку, здійснений сотенною і полковою старшиною та полковниками. Далі подано екстракт полку Полтавського, де наведено рішення генеральної старшини і полковників про рангові маєтності, вільні маєтності, що можуть бути надані на уряд, та маєтності, що мають залишатися за власниками навечно. Насамкінець йдуть 66 документів, зокрема універсали гетьманів Івана Самойловича, Івана Мазе-

¹⁷ Бутич І. Генеральне слідство про маєтності Полтавського полку 1729–1731 рр. // Історія України. Маловідомі імена, події, факти: Зб. статей. – К., 2001. – Вип. 12. – С. 399–406.

¹⁸ Його ж. Гетьман Данило Апостол – захисник вольностей козацьких // Україна – козацька держава / Упор. В. Недяк. – К., 2004. – С. 466–469; його ж. Гетьман Данило Апостол – захисник вольностей козацьких // Україна – козацька держава. – 2-е вид., доповн. і допрац. – К., 2007. – С. 466–469.

¹⁹ Генеральне слідство про маєтності Полтавського полку 1729–1730 / Упор. І. Бутич. – Полтава, 2007. – С. 15.

²⁰ РГАДА. – Ф. 248. – Оп. 29. – Д. 1809. – Л. 1–111; ЦДІАК України. – Ф. КМФ-7. – Оп. 2. – Спр. 7, 8.

пи, Івана Скоропадського, Данила Апостола, лист полтавського полковника Івана Черняка, наказ Павла Полуботка, грамоти російських царів, інші листи, що підтверджують права на володіння маєтностями, а заодно ілюструють і допомагають висвітлити процес заселення краю, показати зростання старшинського землеволодіння, почерпнути інформацію про руди та інші промисли, з'ясувати становище міст і міського населення.

Публікацію супроводжують інформативні докладні примітки, список скорочень, словник застарілих і маловживаних слів, добрі предметний, іменний і географічний покажчики, які суттєво полегшують пошук. Видання приурочене до 300-річчя воєнно-політичного виступу гетьмана Івана Мазепи та укладення українсько-шведського союзу. Обкладинку книги прикрашає кольорова репродукція портрета гетьмана Данила Апостола, виконаною олією на полотні, пензля невідомого художника XIX ст. разом із зображенням у верхній частині ліворуч родового герба Апостолів – різновиду польського герба “Юньчик” на тлі оригінальних скорописних рядків з документа про слобідку Демидівку Решетилівської сотні Полтавського полку. На форзацах розміщено фрагмент історичної “Карты возобновленной в XVI в. колонизации Полтавской губернии с обозначением 7 козацких полков и их сотенных пунктов” (Полтава, 1914), автором якої був статистик, краєзнавець та історик, один із фундаторів Полтавської вченої архівної комісії Лев Падалка (1859–1927).

На схилі літ О. Лазаревський підготував, але не встиг завершити перед смертю рукопис студії про землеволодіння у Полтавському полку²¹. Справу О. Лазаревського продовжив російський дослідник Віталій Ейнгорн (1862–1947), який на той час активно студіював історію України XVII ст., зокрема питання економіки, гетьманського та воєводського управління, церковної історії, літератури і шкільництва, впливу української культури на російську. Його вагомий доробок, зокрема фундаментальну працю 1899 р. “Очерки из истории Малороссии в XVII в. Сношения малороссийского духовенства с московским правительством в царствование Алексея Михайловича” імператорська Академія наук тоді навіть відзначила Уваровською премією, а імператорське Товариство історії та старожитностей російських при Московському університеті – престижною премією Г. Ф. Карпова.

Про зацікавлення В. Ейнгорна, зокрема Полтавським полком, з цього приводу, до речі, у травні 1908 р. йшлося у листуванні Михайла Грушевського та Івана Джиджори²². Публікацію В. Ейнгорна склали документи: “Доношение Малороссийского гетмана Данила Апостола Сенату, 1731 года

²¹ Исторический очерк местности, составлявшей Полтавский полк (Неоконченная рукопись А. М. Лазаревского) // Киевская старина. – 1903. – Т. LXXXI. – № 4 (Апрель). – С. 97–107.

²² Листування Михайла Грушевського. – К.; Нью-Йорк; Париж; Львів; Торонто, 2008. – Т. 4: Листування Михайла Грушевського та Івана Джиджори / Упор. С. Панькова, В. Пришляк. – С. 164, 357.

апрѣля 20 дня” і “Опись Полтавского полку рекъ Орель”²³. У короткій передмові В. Ейнгорн зазначав, що публікація актів присвячена пам’яті покійного О. Лазаревського (1834–1902) і була одним із пунктів виконання його археографічної програми щодо видання документів маловідомої епохи, яку деякі дослідники називали “кінцем Старої Малоросії”²⁴.

У сучасній Полтаві над археографічним опрацюванням документальних матеріалів Полтавського полку плідно працює Володимир Мокляк²⁵. Масштабну соціальну картину землеволодіння доповнюють неопубліковані ревізійні відомості – “Въденіє полкового города Полтави 1732 году Іюля 16” та інших міст, містечок та сіл Полтавського полку²⁶.

Свого часу Венедикт М’якотін – досвідчений і прискіпливий критик багатьох археографічних публікацій документів, як він власноруч зазначав, з “исторического прошлого гетманской Малороссии” другої половини XVII–XVIII ст. – написав рецензії на видання Генерального слідства про маєтності Чернігівського, Київського і Гадяцького полків Гетьманщини, які, відповідно, підготували до друку Олександр Лазаревський і Микола Василенко²⁷. Якби

²³ *Эйнгорн В.* К материалам для истории Полтавского полка // Чтения в императорском Обществе истории и древностей российских при Московском университете. – М., 1909. – Кн. 1 (228). – С. 1–29. Про цю публікацію В. Ейнгорна див.: *Тодийчук О. В.* Украина XVI–XVIII вв. в трудах Общества истории и древностей российских. – К., 1989. – С. 81. Оригінали документів, опублікованих В. Ейнгорном, зберігаються: РГАДА. – Ф. 248. – Оп. 41. – Д. 3569. – Л. 57–69.

²⁴ *Эйнгорн В.* К материалам для истории Полтавского полка. – С. 2.

²⁵ *Мокляк В. О.* Джерела до історії Полтавського полку (середина XVII – XVIII ст.) // Архівний збірник до 80-річчя Державного архіву Полтавської області: Мат-ли наук. конф. – Полтава, 1998. – С. 186–217; *його ж.* Неопубліковані джерела до історії Полтавського полку (середина XVII – кінець XVIII ст.) // Архівний збірник на посвяту 100-річчя Полтавської вченої архівної комісії “Архіви і документальна спадщина Полтавщини: минуле, сучасне, перспективи (1903–2003)”: Мат-ли. наук. конф. – Полтава, 2003. – С. 138–149; Джерела з історії Полтавського полку. Середина XVII – XVIII ст. – Полтава, 2007. – Т. I: Компуту та ревізії Полтавського полку. Компут 1649 р. Компут 1718 р. / Упор. В. О. Мокляк.

²⁶ *ІР НБУВ.* – Ф. I. – № 54335 (Лаз. 23). – Арк. 568зв. (Ревизская книга Полтавского полку 1732) Один із останніх прикладів комплексного залучення цього документа до наукових студій див.: *Горобець В.* Влада та соціум Гетьманату. Дослідження з політичної і соціальної історії ранньомодерної України. – К., 2009.

²⁷ *М[якотин]. В.* [Рец.:] Генеральное следствие о маетностях Черниговского полка (1729–30 года) / [Публ. А. М. Лазаревского]. – Чернигов, 1892. – 196 с. // Киевская старина. – 1893. – Т. XLII. – № 8 (Август). – С. 309–318. У найновішому довідковому виданні про В. М’якотіна ця рецензія, на жаль, не зазначена: Венедикт Александрович М’якотін: Бібліографічний покажчик / Упор. О. Новікова. – К., 2010. – С. 37; *М[якотин]. В.* [Рец.:] Генеральное следствие о маетностях Киевского полка 1729–1730 гг. / Сооб. Н. П. Василенко. – К., 1892. – 40 с.; Генеральное следствие о маетностях Гадяцкого полка 1729–1730 годов / [Подгот. Н. П. Василенко] изд. Полтавского губернского статистического комитета. – Полтава, 1893. – 45 с. // Киевская старина. – 1894. – Т. XLV. – № 4 (Апрель). – С. 176–186.

зараз на хвильку припустити, що він рецензував би сучасне видання “Генерального слідства про маєтності Полтавського полку 1729–1730 рр.” за редакцією Івана Бутича, – йому, вочевидь, було б сутужно виявити недоліки та помилки для критики. Поодиноким зауваженням є лише різночитання та неточне зазначення номера (має бути № 29) опису “Дѣль Правительствующаго Сената по Малороссийской экспедиции” за 1730 р. архівної справи у Московському архіві Міністерства юстиції (теперішньому РГАДА) у примітках до передмови та тексту документа²⁸. Огріхи у тексті трапляються із написанням, мабуть, із суто технічних причин, прізвища української дослідниці Олени Радакової²⁹, що ніяким чином не впливає на загальну високу оцінку професійного рівня даного видання, яке щедро проливає світло на соціально-економічну історію козацького Гетьманату доби Данила Апостола.

Пригадую, як далекого вересня 1990 р., на першому круглому столі – зустрічі українських істориків “материкових” і “діаспорних” – у мальовничому карпатському Славському у відповідь на досить розлогу дискусію на тему про істинну державність Війська Запорозького чи Гетьманщини Іван Лукич тихим, проникливим голосом, як на мене, просто і геніально підсумував, особливо навіть не вступаючи у тривалу полеміку: *“Чи була держава? І наскільки була Гетьманщина державою? – мені здається, все ж таки нам треба продовжити видання універсалів”*³⁰. Усім своїм справді подвижницьким життям, а особливо за сімнадцять останніх років наполегливої наукової праці, уже в умовах незалежності, кожним підготованим і видрукованим фундаментальним томом гетьманських універсалів “від Богдана до Івана” він чесно і послідовно дотримував свого слова. У сучасній українській археографії є чимало талановитих археографів, зрештою, багато його учнів та послідовників, але дуже шкода, що нема і не може бути другого Бутича...

²⁸ Генеральне слідство про маєтності Полтавського полку 1729–1730. – С. 24, 25, 129. Йдеться про рукопис: Ревизские книги полков Полтавского, Миргородского и Гадяцкого [1730] (РГАДА. – Ф. 248. – Оп. 29. – Д. 1809 (82). – 244 л.).

²⁹ Генеральне слідство про маєтності Полтавського полку 1729–1730. – С. 17, 25.

³⁰ Проблеми дослідження історії України: Перший круглий стіл істориків. Славсько, 4–6 вересня 1990. Доповіді, виступи, дискусія / Відп. ред. Я. Грицак, Я. Дашкевич. – Львів, 1993. – Т. 2. – С. 90.